

Válságtapasztalatok és etikai távlatok

A kötet megjelenését támogatták:

Erdélyi Református Egyházkerület
Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet
Communitas Alapítvány

**COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY**

Alapította az RMDSZ

Bolyai Társaság

Válságtapasztalatok és etikai távlatok

**A Kolozsvári Alkalmazott Etikai Konferencia
előadásai
2011. május 20.**

A kötetet szerkesztette:

**Ungvári Zrínyi Imre
Veress Károly**

**Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó
2011**

A *Válságtapasztalatok és etikai távlatok* (Experience of crisis and ethical perspectives) című Kolozsvári Alkalmazott Etikai Konferencia (Conference of Applied Ethics Cluj) szervezői a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Filozófia Tanszékcsoport–magyar tagozata valamint az Alkalmazott Etikai Együtműködési Fórum.

A kötetet lektorálta:

Dr. Vincze Mária egyetemi tanár

Dr. Lőrincz József egyetemi adjunktus

© Szerzők, 2011. Minden jog fenntartva

Kiadja a Presa Universitară Clujeană Kiadó

Felelős kiadó: Ungvári Zrínyi Imre

A kiadvány felelős szerkesztője: Veress Károly

Műszaki szerkesztő: Veress Károly, Cristian Marius Nuna

Borítóterv: Gregus Zoltán

A borító Paul Klee *Ad Parnassum* (1932) c. festményének felhasználásával készült.

ISBN

Descrierea CIP

Universitatea Babeş-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Haşdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro>

Tartalom

<i>Előszó</i> (<i>Ungvári Zrínyi Imre – Veress Károly</i>)	7
Válságértelmezési szempontok	11
 <i>Fekete László</i>	
A jogoknak és a kötelezettségeknek, a hasznoknak és a költségeknek az elosztásról	13
<i>Tóth I. János</i>	
Válság és demokrácia	33
<i>Molnár Judit</i>	
Felelős-e a standard gazdaságelmélet egyensúly-modellje a jelenlegi gazdasági válságért?	47
<i>Péter László</i>	
A válság természettörténete a médiareprezentációk tükrében: a tipikus szubjektív percepciók rendszere. Egy lehetséges elméleti és empirikus keret	65
<i>Hunyadi Attila Gábor</i>	
Válságban szövetkezni? Szövetkezetek és szövetkezeti bankok a pénzügyi-gazdasági válságok idején	79
 Válságetikai horizontok	 95
 <i>Ungvári Zrínyi Imre</i>	
Válságtényezők és/vagy felelősség-perspektívák. Gondolkodás, jövőkép, életmód	97
<i>Baritz Sarolta Laura</i>	
Új bort új tömlőkbe? Önérdék, piac és profit az utilitarizmus és az erényetika tükrében	115
<i>Holló László</i>	
A spekulatív pénzügyi tevékenységek okozta gazdasági válság a katolikus társadalometika mérlegén	133
<i>Pásztori-Kupán István</i>	
Lehet-e a teológia a többi tudomány lelkiismerete? A „tudományos semlegesség” mítoszának végnapjai	149
<i>Jitianu Liviu</i>	
A válság antropológiai alapjai	165

Válságkezelési stratégiák	177
Veress Károly	
Az életgyakorlat válsága	179
Karikó Sándor	
Előítéletek a konformitásról, a nonkonformitásról és a közösségről	193
Lurcza Zsuzsanna	
Az identitás válsága és a válság identitása	207
Rezi Elek	
A társadalom alapstruktúrája funkcionális változásainak következményei keresztény etikai szempontból	219
Juhász Tamás	
Megszorítás vagy önkorlátozás? „Válságkezelés” keresztyén módon	231
Vik János	
Válságban a jólét? Az életértelem és boldogság kérdése Viktor E. Frankl egzisztenciaanalízisében és logoterápiájában	241
Visky S. Béla	
Bizalom – válság – bizalomválság	255
Illés Borbála	
Válasz a válságra. Több mint iskola – a Keresztény Társadalmi Elvek a Gazdaságban	267
 Összesített irodalom	 283
 Abstracts	 301
 A kötet szerzői	 311

*Az identitás válsága és a válság identitása**

Milyen identitása van a válságnak és válságban van-e az identitás? Jelen tanulmányban az *identitás* és a *válság* fogalma kerül előtérbe, egyrészt a válság létmódját és megmutatkozásának körülményeit vizsgálva, másrészt az merül fel kérdésként, hogy az identitás fogalmának *differenciált*, negatív szemléletmódja milyen hatással van az identitás válságával kapcsolatos diskurzusokra, továbbá, hogy egy stabil azonosulási modell hiánya milyen lehetőségekkel illeti az identitást?

„Hol találjuk meg magunkat (...)? Kivel azonosulhatunk még, hogy megerősíthessük tulajdon identitásunkat, és elmesélhessük tulajdon történetünket? Kinek meséljük el, először is? Önmagunkat kellene megalkotnunk, fel kellene találnunk magunkat, minta nélkül és biztos címzett nélkül. Ezt a címezett persze az összes lehetséges helyzetben csak feltételezhetjük.”¹

1. A válság létmódja

Mi adja meg a válságnak mint olyannak a sajátos létmódját? Miben áll annak ontológiai struktúrája? Első pillantásra úgy tűnik, hogy a válság megmutatkozása egy fennálló rend – mindenekelőtt gazdasági rend – radikális váltásában jelentkezik, de úgy, hogy ez a váltás nem merül ki pusztán a változásban, mivel több annál. Többlete abból származik, hogy a váltással egyidejűleg az addig

* A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007-2013 között a POSDRU/88/1.5/S/60185 számú szerződés alapján társfinanszírozott *Újító jellegű doktori tanulmányok a tudásvű társadalomban* című projekt keretében készült.

¹ Derrida, J.: *A másik egynyelvűsége*. 87–88.

fennálló rend és rendszer *státusával* együtt a *státushoz kapcsolódó normák és értékek* is átértékelődnek vagy elértéktelenednek, és az átértékeléssel vagy elértéktelenedéssel egyidejűleg elveszítik addig fennálló érvényességüket, illetve érvényességük tekintélyét. Második megközelítésben viszont akár meg is kérdőjelezhetjük, hogy a válság pusztán két állapot közötti radikális átmenetként lenne értelmezhető, így fel is merül a kérdés, hogy nem inkább arról van-e szó, hogy már-már a kisebb-nagyobb váltásoknak és a radikális váltásoknak van egyfajta állandósága?

A válságot úgy tartják számon, mint ami megtöri az otthonosság érzetét biztosító viszonylagos állandóságot, azt az állandóságot és annak közegét, amelyben mi benne állók megértjük magunkat és kisebb-nagyobb sikerrel tájékozódunk. Valójában azonban a változás, váltás, és a válság az, ami van, s az állandóság az, ami nincs. A váltás, a változás, és maga a válság is, tágabb kontextusban szemlélve, azonban nem csupán negatív interpretációval bír. Gondoljunk csak az identitásunkat, önmagaságunkat meghatározó változó korszakok hatására, amellyel egyidőben az azelőtt érvényes értékek kerültek válságba, új értékvilág kiépülésével párhuzamosan. Legyen szó a reneszánszról, a felvilágosodásról vagy más korokról illetve irányzatokról, két dolog világos: az egyik, hogy a radikális változások hatásai válságba sodorják az addig fennálló értékeket, másrészt új értékek lehetősége kerül előtérbe. Michel Foucault a reformációt éppen a nyugati szubjektivitás-élmény nagy válságának tekinti, lázadásnak azon erkölcsi és vallási hatalom ellen, amely az akkori önmagaság és identitás meghatározója volt. Úgyszintén Friedrich Nietzsche életfilozófiájában egy új értékvilág lehetőségét szorgalmazza, az új értékvilág pedig, az addigi értékek hanyatlását feltételezi, ugyanakkor egy újfajta értékrendszer bevezetésének lehetőségét vonja maga után. Amikor Nietzsche annak a gondolatának ad hangot, hogy az értékszemléletben radikális fordulatot kell létrehozni, akkor a filozófia és a filozofálás egy másik lehetséges módjára is ráirányítja a figyelmet; ekképp a filozófia és a filozofálás nem valamiféle vigasztalás, hanem *rigurózus önmegalapozás*.² Különböző korszakok

² Egyed P.: *A kanti lelkiismeret- és kötelességétika átértékelése a posztmodern korban*. 696.

és korok gondolat- és értékvilágának válsága korántsem csak destruktív jelleggel, mint inkább teremtő erővel bír.

Mi az, ami a válságban megmutatkozik? A változás és a válság úgy tűnhet, mintha olyan jelenség lenne, amely minket pusztán kívülről érint meg, hat ránk és befolyásol, valójában azonban éppen belőlünk indul ki, s ebben a megközelítésben azt a benyomást kelti bennünk, hogy az, ami mi magunk vagyunk nincs összhangban a tapasztalati- és gondolatvilággal, amelyben benne állunk. A válság így *nem rendelkezik önálló létmóddal*, nem tőlünk függetlenül alakul ki és jön létre, minekutána minket kívülről befolyásolna; inkább arról van szó, hogy a válság maga belőlünk termelődik ki, s abból az életvilágból és értékrendszerből, amelyben mozgunk. Éppen ezért van az, hogy amennyiben a változások és a válságok értelmét igyekszünk feltárni, a figyelmet nem csak a válságra, mint önállósított, sajátos léttel kívülről felruházott jelenségre, hanem önmagunkra kell fordítani. Az „önmagunk” azonban nem egy metafizikai, elvont, mondhatni üres és önálló sajátság, hanem a kultúra, a politikai kultúra, a kor, az életvilág, a tradíció, a hagyomány, a nyelv, s a valamihez való odatartozás konkrétuma és kivetülése. Az önmagam így *részvétel* is, részvétel egy önmagaságunkat meghatározó világban, amely éppen a konkrét kor és kultúra szellemvilágában és -ből vetül ki. Foucault kihangsúlyozza, hogy amennyiben önmagunk megértésére irányítjuk a figyelmünket, akkor nem egy metafizikai önmagamot kell vizsgálni, hanem azt az önmagamot, amely ennek a kornak az önmagja. Ekképp az önmagaságunkat és identitásunkat meghatározó értékrendszerek válságában nemcsak az adott értékek státusa inog meg, hanem azon igény is megmutatkozik, hogy az aktuális értékek nem fejeznek ki már minket, így más értékek létlehetőségét kell feltárni, amelyek lehetővé teszik önnön megmutatkozásunkat és kivetülésünket. Vagyis a kultúrából, korból, életvilágból kinőtt és feltáruuló önmagaság és identitás *önmegmutatkozásának feltétele a váltás*, a változás, amely az azelőtt fennálló értékek válságának árán valósulhat meg mint lehetőség. Mindezek megvalósulása a kultúra és az értékrendszerek dinamikus állapotának nyomán természetes folyamatként zajlik le.

2. Identitás és önmagaság a másságban és változásban

*„Egy azonosság soha nem adott, kapott vagy megszerzett, nem, egyedül csak az azonosulás végeérhetetlen, meghatározatlanul agyrémszerű folyamata tart”.*³

Jelen fejezetben nem célom az identitás válságának pszichológiai megközelítéseit elemezni, nem célom az sem, hogy az identitás válságának lehetséges megmutatkozásait firtassam, hanem azt próbálom kimutatni, hogy az identitás maga kizárólag a mássá válás és a változás által lehet elgondolható. Az identitásnak a másság és a változás közegében való felmutatása viszont az identitásválságról szóló diskurzusok háttérbeszorítását eredményezhetik.

Az európai filozófiai hagyomány az egység és az azonosság horizontjából nyújtott értelmezési és vizsgálódási keretet a világ- és az önmegismerésre, valamint a megismerésre mint olyanra. A hegeli dialektika is alapvetően *egység*-szempontú. Az egységszempontú gondolatrendszer viszont elkerülhetetlenül átfordulni látszik a *heterogenitás*, a *mátság*, az *elkülönбöződés* irányába. Nem tárgyalhatjuk ugyanis az identitás kérdését anélkül, hogy ne vennénk szemügyre a *különбöződés* és az *elkülönбöződés* kérdését a *maga tisztaságában* és *negativitásában*. Vajon az elkülönбöződés kérdése miért szorult háttérbe az egységgel szemben? Vajon önmagaságunk lényegét illetően a statikus értelemben vett „létező” szemlélésére orientálódott? Végso soron, mi módon vagyunk képesek a negativitás mibenlétét és sajátosságát szemlélni?

A mátság és a tiszta differencia érvényre juttatójaként lép fel F. Nietzsche, M. Heidegger, G. Deleuze, T. W. Adorno, J. Derrida. Már Nietzsche-nél felmerül az önmagaság elkülönбöződésben formálódó sajátsterüése, gondoljunk csak Zarathustra identitására, aki maga is az önmagává válás folyamatában oly kiiktathatatlanul benne áll.⁴ A heideggeri *ontológiai differencia* elgondolásban már hangsúlyosan megnyílik az út a differencia-filozófia felé, ahol a lét és a létező különválasztásával Heidegger a metafizika egyfajta dekonstrukcióját

³ Derrida, J.: i.m. 45.

⁴ Vö. Nietzsche, Fr.: *Also sprach Zarathustra*.

hajtja végre, e folyamatban pedig az identitás azonosság-centrikus megközelítését illeti kritikával. Heidegger a lét és a létező közötti ontológiai differencia kimutatásában éppen azt az egységet igyekszik megtörni, amely az európai filozófia meghatározó elemeként érvényesült, ez a különbségtétel pedig a differencia-filozófia felé vezető lépéseként jelenik meg.⁵

Az ún. identitásban az egység igazából nem előtérbe, mint inkább háttérbe kerül. Az egység problémája filozófiatörténeti szempontból is sikeres karriert tudhat maga mögött, mindehhez pedig egy gondolkodásbeli beállítódás is társul, mivel e perspektívából kiinduló vizsgálódások is az egység szellemében és annak keretei és határai között mozognak. A sokféleség és mássá válás, kizárólag mint az egységgel szemben álló, azzal ellenpólusú állapot jutott érvényre. Th. W. Adorno azt hangsúlyozza, hogy a nyugati metafizika és a dialektika éppen hogy elfedi a létezőt a maga létében, ezért a dialektika és az identitás fogalmát a maga differenciáltságában láttatja negatív dialektikaként és nem-identitásként. Nietzsche, Heidegger, Adorno, Derrida nézőpontjában már a másság és az elkülönöződés irányából nyílik vizsgálódási perspektíva mind önmagunkra mind világunkra, ekképp az identitás és az önmagaság a *nem-identitás*, az *el-különöződés*, és az *önmátság* felől ragadhatóak meg. A nem-azonosság mint *negatív kategória* jut érvényre, a tagadás pedig az egység filozófiájának tagadására és dekonstruálására vonatkozik, de *nem csak* (!), gondoljunk itt Deleuze-re, amikor a „tisztá differenciáról”⁶ (*reine Differenz*) beszél. Ebben a megközelítésben a differencia és az elkülönöződés már nem csupán az egységgel és az azonossággal szembenállóként jelenik meg. A derridai megközelítésben a *différance* nem csak egy új kifejezés, sőt nem is csak kifejezés, hanem a fennálló világ „leírására”, megértésére szolgáló új gondolkodásbeli *beállítódás*.

Nem kérdés, hogy az identitás fogalma egységként elgondolva absztrakció, mivel éppen a váltások és változások folyamatában és -ből épül ki az, amit önmagaságnak, egyszeri és egyedi sajátásnak nevezünk. Az önmagaságunk viszont nem csak belülről nem egység,

⁵ Vö. Kimmerle, H.: *Philosophien der Differenz*, 28.

⁶ Deleuze, G.: *Differenz und Wiederholung*, 11–12.

hanem a külső hatások is, amelyek bennünket érintenek, a körülöttünk lévő világ töredezett voltának a felmutatása. A töredezettség viszont az, ami lehetővé teszi a sajátos önmagaság és „identitás” kibontakozásának lehetőségét.

Miként értelmezhető a válság az önmagaság és az identitás folyamatos mássá válásában és újraalakulásában? Allíthatjuk-e hogy az identitás csaknem minden pillanatban önnön válságát éli, vagy pedig inkább arról van szó, hogy az önmagaság és az identitás mint sajátság önnön mássá válásának kivételése, minduntalan *önmásságához való hozzátartozása*, amelyben az önmagaság mindig minden mássá váláshoz hozzátartozik, s éppen ezáltal lehet folyamatossága az önmagamnak. Az identitás és az önmagaság minduntalan történő önfelszámolása, újraalakulása és mássá válása alapfeltétele annak a sajátságnak, amelyet önmagaságnak vagy identitásnak nevezünk, válságról viszont csak akkor beszélhetünk, ha a mássá váláshoz való hozzátartozás *felbomlik*.

3. A hovatartozás elvesztése és a hozzátartozás átalakulása

Gyakorlati síkon az merül fel kérdésként, hogy a szöveges reprezentációk, a történeti tudat, a kulturális, nyelvi, politikai és vallási közeg, a fennálló és folyton át- és újrendeződő, átstrukturálódó rendszerek és államrendszerek, mint jelentsztruktúrák hogyan alakítják az identitást, hogyan befolyásolják az identitást mint dinamikus struktúrát, ugyanakkor az ilyen entitásokban megmutatkozó váltás, át- és újrendeződés milyen hatással van az identitásra?

Ebben a megközelítésében sem az államrend, sem a kultúra, sem a politikai és társadalmi berendezkedés nem rendelkezik statikus állapottal, s az identitás is a külső és ugyanakkor belső változások folyamán tesz szert sajátságosságára. Mégis vajon beszélünk kell-e az identitás széthullásáról? Hogyan konstituálódik a sokrétű újra- és átszerveződésben, a minduntalan földrajzi, politikai és kulturális dinamizmusban az a sajátosság, melyet identitásként említünk? A jelen és a múlt – mint a jelen múltja és a múlt jelene – reprezentációs potenciális lehetőségének összefüggései, valamint az identitásról és a válságról szóló diskurzus hogyan befolyásolja az identitás sajátos vonásait? S az ilyen értelemben elgondolt identitás válságban áll-e

vagy pedig megmutatkozásának lehetséges és fennálló viszonyai természetes viszonyulások, amelyben az identitás mint olyan és mint nem olyan mégiscsak megmutatkozik. Az ún. „azonosság”, az „identitás” egy képlékeny azonosság és képlékeny identitás, amelyet már mindig is előfeltételeznek a nemzeti, állampolgári és más hovatartozásról szóló vitákban, s ugyanez érvényes a multikulturalizmusról szóló diskurzus esetén is.

Amennyiben az identitás széthullásáról beszélünk, az azt a látszatot kelti mintha valaha létezett volna egy egységes identitás, s éppen ennek az egységnek a felbomlása vezet oda, hogy a széthullást s a töredezettséget firtatjuk, de az is lehet, hogy ezen álláspont is valójában az egység filozófiájának egyik utolsó maradványa. Természetes-e vagy éppen természetellenes az identitásban végbemenő határtalan át- és újraalakulás? A nem statikus, heterogén, dinamikus identitás (mint a mássá váláshoz és a másságokhoz, valamint az önmássághoz való hozzátartozás) egy ilyen változó, s adott esetben radikálisan változó közegben hogyan formálódik, és melyek lehetnek töredezettségeinek határai? Beszélhetünk-e, és ha igen, mikor az identitás válságáról, s a tételezett válság mire vonatkozik?

Már mindig is önmagunk sajátságán keresztül vagyunk képesek a másikkal találkozni, a sajátság pedig nemcsak az önmagaságunk alkotója, hanem annak közege, világa és élettere is egyben. Mindig is ebből a világból kitekintve lépünk kapcsolatba a másikkal, de úgy, hogy a másik, mint önmagunk lehetőségfeltétele már *mindig is jelen volt*. Ahogyan P. Ricoeur fogalmaz: a „saját kulturális előítéleteinken keresztül vagyunk képesek a Másikkal szembesülni”.⁷ Ez a világ saját tapasztalatainkat és élettapasztalatainkat is képbe helyezi, s nem is csak képbe helyezi, hanem tapasztalatiságának közege, úgy, hogy a sajátos világ már az egyént és a közösséget tapasztalatainál fogva valamiképp magába is zárja. Az identitás és az önmagaság sohasem monologikusan, hanem mindig dialogikusan alakul ki, előfeltételezi a Másik és az idegen jelenlétet, mint *önnön létlehetőségének feltételét*, éppen ezért az identitás és az önmagaság abban az ontológiai közegben vizsgálható, amelyben az önmagaság mindig a mássággal,

⁷ Ricoeur, P.: *Emlékezet – felejtés – történelem*.

valamint az identitásban rejlő sajátság az idegennel együtt párbeszédet folytatva, dialogikusan jelenik meg.

Az identításban és a kultúrában rejlő dinamizmus meglétét csak fokozzák azok a radikális váltások, melyeket például a háborúk és világháborúk határmódosításai váltottak ki, ahol egy bizonyos életvilág, amely különböző határokkal, lakosokkal, politikai beállítódással és stratégiával rendelkezik, új identitásképet népszerűsít vagy követel meg, ugyanakkor más jogokat vagy pedig éppen semmilyen jogokat biztosítva (pl. az első világháború után a romániai magyarság helyzete: állampolgárság nélkülsége).

Egyrészt milyen következményei vannak a *hovatartozás* elvesztésének? A hatalmi rend által kijelölt vagy feloldott határok hogyan befolyásolják az identitást? Másrészt milyen következményei vannak az olyan irányzatoknak, mint az interkulturalitás, multikulturalitás, ahol éppen egy viszonylag homogénnek tűnő egység látszik átrendeződni a különféle kultúrák találkozási felületein? Ha a *hovatartozást* a gadameri *hozzátartozás* fogalmával hozzuk kapcsolatba, akkor a *hovatartozás* elvesztése olyan szituációként értelmezhető, ahol az odatartozó önmagának egy lehetséges létmódját veszíti el, a létmódjának azon lehetőségét, amely éppen a valamihez való tartozás közegében kibontakozó létlehetősége lehetne. Azonban az odatartozó nemcsak egyik lehetséges létmódjának lehetőségét veszíti el az odatartozás felbomlásakor, hanem világlátásának egy lehetséges létmódját is. Az állami egyezmények által átrendezett határok is nemcsak egy államhoz való formális és jogi odatartozást szüntetnek meg, hanem önmagaságunk azon lehetőségét is. Ezzel az állam és a kultúra által biztosított jogokon és a kultúrához való odatartozáson túl egy olyan önmagaság-lehetőségtől fosztanak meg bennünket, amely az illető államban, nyelvben, kultúrában, hagyományban és életvilágban épülhetett volna ki.

Mi történik, amikor egy etnikai csoportot megfoszt állampolgárságától egy vagy több állam, egyezmény, anélkül, hogy bármiféle más állampolgársággal felruházta volna a csoportot? És amennyiben állampolgársággal fel is ruházza az illető csoportot, abból még korántsem következik, hogy önmagában az állampolgársági *hovatartozás* megfelelné a nyelvi, illetve kulturális *odatartozásnak*. Ebben az esetben az anyaország egy *másik* ország, amely egyben közeli és ugyanakkor távoli, idegen és otthonos

egyidejűleg. Egyrészt az állampolgárság elvesztése, egy illető államhoz való odatartozás elvesztése nyelvi átalakulásokban is megmutatkozik. Egy másik államhoz és kultúrához való odacsatolás által megszűnik létezni az anyanyelv uralkodó státusa, amelynek következménye egy olyan nyelvi háttérbe szorítás vagy éppen kizárás, amelyen *önmagunkat* mondjuk ki. Az újfent kialakult rendszerek azzal, hogy egyes beszédmódokat kiemelnek, másokat háttérbe szorítanak, éppen azt igyekeznek meghatározni és kézzelfoghatóvá tenni, hogy mi legyen a kultúra része, valamint ki mi módon járulhat hozzá, illetve részesülhet belőle.

A multikulturalitás több látszólagos egység meglétét háttérbe szorítva, éppen a töredezettséget és a másságok együttlétét és kölcsönös elismerését igyekszik népszerűsíteni, s ezzel a töredezettségből összeálló, és a töredezettség és a sokféleség lehetőségéből kiépülő önmagam új lehetőségét részesíti előnyben. Mit jelent ez? Lehetséges-e a saját kultúra elvesztésének lehetősége globalizálódó világunkban? A kultúra elvesztésének ilyen lehetséges elgondolása merő illúzió, amely inkább elképzelhetőnek tartja a kultúrán való kívül kerülés lehetőségét, mintsem a kultúrák között való létet. Elvégre sohasem *a kultúráról*, mintsem *kultúrákról* folyik a diskurzus, így a kultúra mint *kultúrák között képződő játék*, kultúrákkal folytatott dialógus és jelenlét mindig is már valami többnek a létrehozása, mint ami azelőtt volt. A közötte lett nem csak azt jelenti, hogy egy kultúra nem tisztán az egyik vagy a másik kultúra, hanem, hogy ontológiailag megváltozott státussal rendelkezik, mivel benne és általa létrejön valami más is, ugyanakor önmaga képzése és képződése is e folyamatban valósul meg. A kultúra ezen megközelítése nem szubsztancialista, hanem hermeneutikai, amely a kultúra létmódját a *játékhelyzetből* és *dialógusból* tárja fel. A kultúra így sosem önállóan és önmagában képződik, s a benne formálódó identitások is már ennek talaján alakulnak. Etikailag és stratégiaileg éppen az a kérdés, hogy mennyiben vagyunk nyitottak a kultúráközöttiség szférájára, vagy mennyire zárjuk el magunkat tőle, mennyire zárjuk el magunkat a másikkal, a mássággal és az idegennel való diskurzustól. Valójában azonban a mássággal és az idegennel való dialógus *már mindig is zajlik*, ez itatja át a nyelv szerkezetét, a kultúra talaján megfogalmazódó történeteinket és elbeszéléseinket, az állami és politikai berendezkedést, valamint egész életvilágunkat. Igazából így

nem is az a kihívás, hogy a másikkal és az idegennel való dialógus lehetőségét elfogadjuk és úgymond belemenjünk a játékba, hanem hogy ennek a játék- és dialógus szituációnak a kiiktathatatlan *érvényességét* belássuk.

Éppen ezért az a kérdés, hogy a másikkal, a mássággal és az idegenséggel folytatott párbeszéd, és az ebből kiépülő lehetséges változások megingatják-e az identitás szerkezetét vagy pedig inkább lehetséges aspektusait teljesíti ki, s ezáltal is az önmagaságnak egy átfogóbb képét mutatják fel? Az identitás, a hagyomány, a kultúra elvész? Vagy pedig a meglevő hagyomány gazdagításán keresztül *felismeri önnön sajátyszerűségét és identitását*, azt megerősítve vagy átstrukturálva? Ebből a nézőpontból vizsgálva sem homogén egység az identitás, hanem éppen a körülötte lévő *töredezettség felmutatása*, e töredezettség viszont éppen *önnön sajátyszerűségünk belátására nyíló létlehetőségünk*, a különböző lehetséges nézőpontok és sajátosságok sokaságának egységében értve meg önmagunkat. Az identitás és a kultúra nem közelíthetőek már meg sem az egység felől egységként, se nem egy egységhez való odatartozásként, hacsak nem a töredezettségek összességét nevezzük egységnek. Mindez azonban azonosságzavarként lehetne értelmezhető? Összeomlással fenyeget-e egy stabil azonosulási modell hiánya? „A kétértelműség sohasem szüntethető meg” – hangsúlyozza Derrida,⁸ nem tudunk letérni az útról, megköszönni önmagunknak az együttműködést és elköszönni önmagunktól.

Egy stabil azonosulási modell hiánya nem azt jelenti, hogy nincs azonosulási modell, hanem azt, hogy *nem egy, hanem több van* ezekből. Ebből a nézőpontból szemlélve éppen egy stabil azonosulási modell lenne az, ami az identitást és az önmagaságot behatárolja és önmagához köti, valamiképp statikussá igyekszik alakítani. A többféle azonosulási modellek – legyenek azok valóságosak vagy potenciálisak – az identitásnak és az önmagaságnak az önmagára és a másra való nyitottsága lehetőségét hordozzák. Itt nincs egy kívülről megkonstruált modell, amibe jelentkezni lehetne, hanem az individuumok és az individuumok közege kötetlenül maga formálja az identitást és az önmagaságot. Ebben a formálódásban olyan nyitottság rejlik, ami elkerülhetlenné teszi az önmagunktól való

⁸ Derrida, J.: i.m. 106.

elváltozást, és lehetetlenné teszi az elváltozás kiiktatását, ezért mondhatjuk, hogy a változás és a váltás az, ami van.